

בס"ד, אדר תשפ"ג

דבר תורה לפרשיות ויקהל-פקודי – דמותו של בצלאל - ד"ר חנה הנדלר

דמותו של בצלאל מככבת בבניית המשכן. פעמיים מופיעות תכונותיו של בצלאל, האחת בפרשת 'כי תשא':
(א) וַיִּדְבֶר יְקֹנֶק אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: (ב) רְאֵה קָרָאתִי בְשֵׁם בְּצַלְאֵל בֶּן אוּרִי בֶן חוּר לְמִטָּה יְהוּדָה: (ג) וְאִמְלֵא אֹתוֹ רוּחַ אֱלֹהִים בְּחֻמָּה וּבְתַבּוּנָה וּבְדַעַת וּבְכָל מְלָאכָה: (ד) לְחֹשֶׁב מְחֻשְׁבֵּת לַעֲשׂוֹת בְּזָהָב וּבַכֶּסֶף וּבַנְּחֹשֶׁת: (ה) וּבַחֲרָשֶׁת אָבֹן לְמִלֵּאת וּבַחֲרָשֶׁת עֵץ לַעֲשׂוֹת בְּכָל מְלָאכָה: (ו) וְאֲנִי הִנֵּה נֹתְתִי אֹתוֹ אֶת אֶהְלִיאֵב בֶּן אַחִיסָמָד לְמִטָּה דָן וּבְלֵב כָּל חֹכֵם לֵב נֹתְתִי חֻמָּה וְעָשׂוּ אֶת כָּל אֲשֶׁר צִוִּיתִךָ: והשניה בפרשתינו:

(ל) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רְאוּ קָרָא יְקֹנֶק בְשֵׁם בְּצַלְאֵל בֶּן אוּרִי בֶן חוּר לְמִטָּה יְהוּדָה: (לא) וְאִמְלֵא אֹתוֹ רוּחַ אֱלֹהִים בְּחֻמָּה וּבְתַבּוּנָה וּבְדַעַת וּבְכָל מְלָאכָה: (לב) וְלְחֹשֶׁב מְחֻשְׁבֵּת לַעֲשׂוֹת בְּזָהָב וּבַכֶּסֶף וּבַנְּחֹשֶׁת: (לג) וּבַחֲרָשֶׁת אָבֹן לְמִלֵּאת וּבַחֲרָשֶׁת עֵץ לַעֲשׂוֹת בְּכָל מְלָאכָת מְחֻשְׁבֵּת: (לד) וּלְהוֹרֹת נֹתֵן בְּלִבּוֹ הוּא וְאֶהְלִיאֵב בֶּן אַחִיסָמָד לְמִטָּה דָן: (לה) מִלֵּא אֹתָם חֻמָּת לֵב לַעֲשׂוֹת כָּל מְלָאכָת חֲרָשׁ וְחֹשֶׁב וְרֻקֵם בְּתַכְלֵת וּבְאַרְגָּמָן בְּתוֹלַעַת הַשָּׁנִי וּבִשֵּׁשׁ וְאַרְגָּ עָשִׂי כָּל מְלָאכָה וְחֻשְׁבֵי מְחֻשְׁבֵּת:

תיאור מעוצם זה מצריך העמקה בתכונותיו של בצלאל המשמש כאב טיפוס של האומן, לא רק במובן של "ידיים טובות" אלא אלא אומן במובן המלא והרחב של המילה. האומן הראשון הינו הקב"ה:

בראשית ברא אלהים וגו'. ר' אושעיא פתח ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים (משלי ח, ל) ... אמון התורה אומרת אני הייתי כלי אומנתו של הקב"ה, בנוהג שבעולם מלך בשר ודם בונה פלטין ואינו בונה אותה מדעת עצמו אלא מדעת אומן, והאומן אינו בונה אותה מדעתו אלא דיפטראות ופינקסות יש לו לידע היאך הוא עושה חדרים ופשפשים, כך היה הקב"ה מביט בתורה ובורא העולם, והתורה א' בראשית ברא אלהים ואין ראשית אלא תורה ... (בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשת בראשית פרשה א)

וכן:

ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו? אמר ליה: בא וראה שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם: מדת בשר ודם - צר צורה על גבי הכותל ואינו יכול להטיל בה רוח ונשמה, קרבים ובני מעים; והקדוש ברוך הוא אינו כן, צר צורה בתוך צורה ומטיל בה רוח ונשמה, קרבים ובני מעים. והיינו דאמרה חנה: +שמואל א'

ב' + אין קדוש כה' כי אין בלתך ואין צור כאלהינו. מאי אין צור כאלהינו? - אין צייר כאלהינו (תלמוד בבלי מסכת ברכות דף י עמוד א)

לפיכך נשאלת השאלה מה מקומו של האדם האומן בתוך האומנות המושלמת של הקב"ה? לכאורה אין מקום לאדם. שהרי שום דבר לא ישווה ליצירתו של הקב"ה. תפיסת האומנות של בצלאל עונה על קושי זה:

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: בצלאל על שם חכמתו נקרא. בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: לך אמור לו לבצלאל עשה לי משכן ארון וכלים, הלך משה והפך, ואמר לו: עשה ארון וכלים ומשכן. אמר לו: משה רבינו, מנהגו של עולם - אדם בונה בית ואחר כך מכניס לתוכו כלים, ואתה אומר: עשה לי ארון וכלים ומשכן! כלים שאני עושה - להיכן אכניסם? שמא כך אמר לך הקדוש ברוך הוא: עשה משכן ארון וכלים. אמר לו: שמא בצל אל היית וידעת! אמר רב יהודה אמר רב: יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ. כתיב הכא + שמות ל"ה + וימלא אתו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת, וכתוב התם + משלי ג' + ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה וכתוב + משלי ג' + בדעתו תהומות נבקעו. אמר רבי יוחנן: אין הקדוש ברוך הוא נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה, ... דכתיב + שמות ל"א + ובלב כל חכם לב נתתי חכמה (מסכת ברכות דף נה, עמוד א)

צרוף האותיות המדובר במדרש הוא למעשה מעשה האומנות. שכן אומן מבטא בכלים גשמיים – פיזיים רעיון מופשט. יחד עם זאת זה הקושי הגדול של האומנות: הכנסת רעיון מופשט לתוך כלים גשמיים. אותיות ומילים הן ביטוי גרפי - ווקלי לרעיון מופשט, וזה למעשה סיפורה של הבריאה: הכנסת אלוקות לתוך גשמיות. גדולתו של בצלאל היתה היכולת להכניס רעיון מופשט לתוך מסגרות, וזו הכוונה לצרף אותיות (ענין צרוף אותיות הינו נושא גדול בפני עצמו במסורת המיסטית לדורותיה ואכה"ל).

תכונותיו של בצלאל המופיעים בתורה מבטאים את יכולתו לבטא אלוקות, רוחניות בתוך הכלים: "וַיִּמְלֵא אֶת־רוּחַ אֱלֹהִים בְּחָכְמָה וּבְתַבּוּנָה וּבְדַעַת וּבְכָל מְלָאכָה" השלישיה 'חכמה בינה דעת' מוכרת מתורת הספירות הקבלית אשר מתארת את תהליך השתלשלות מאלוקיות לעולמיות, וכך גם "לְחֹשֶׁב מְחֻשְׁבֵּת לַעֲשׂוֹת בְּזָהָב וּבְכֶסֶף וּבְנַחֲשׁוֹת" - האפשרות לבטא מחשבות באופן מעשי. וכך גם משווה המדרש בין תהליך בריאת העולם לתהליך בניית המשכן:

בג' דברים הללו נברא העולם שנאמר (משלי ג) ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה (שם / משלי ג') בדעתו תהומות נבקעו, ובג' דברים הללו נעשה המשכן שנאמר ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת... (שמות רבה (וילנא) פרשת ויקהל פרשה מח)

וזו המשמעות של בצל - אל. כולנו נמצאים בצל של האל. כלומר אנחנו חלק ממנו ומקבלים השראה ממנו. וכך פרש זאת המלבי"ם:

ראה קראתי בשם. ששמו בצלאל ניתן לו על שם שאמר לו משה בצל אל היית וידעת כמ"ש חז"ל, ר"ל שהעולם כולו הוא צל האלהות ודמות חכמתו, וכמ"ש בפי' בראשית שצלם אלהים היינו צל האלהים, כי הצל הוא אבי הציירים, והעולם הגדול וכנגדו האדם שהוא העולם הקטן הוא צל האלהות וצלמו, והמשכן שבו הציירו כל העולמות וכן כל עניני האדם היה ג"כ צל האלהות, וכל זאת השיג בצלאל ועז"א שיוודע היה בצלאל לצרף אותיות שבהם נבראו שמים וארץ, וע"כ נקרא בשם בצלאל, ששם זה קרא לו ה', כי הוא היה מוכן לשכלל בנין הקדוש הזה.

בעיית היחס בין רעיון מופשט למסגרת מתקשר גם לדיון שהובא לעיל במדרש בין משה לבצלאל. בחינה מדוקדקת של כל פרשיות המשכן מעלה שלאורך כל תהליך הצווי והבניה של המשכן ישנו לכאורה אי סדר. לעיתים מדובר קודם על מסגרת (אוהל, חצר) ולעיתים על כלים. וזה למעשה היחס בין "אורות" ל"כלים". כאשר האורות הן התוכן הפנימי והכלים הם המסגרת. בעולמנו חייבת להיות הלימה ביניהם, שכן אם האורות יהיו גבוהים מהכלים עלול להיות "שבירת הכלים", ואם הכלים יהיו רבים מהאורות, הם יהיו ריקים מתוכן. היכולת של בצלאל היתה מציאת האיזון הנכון שביניהם. וזו היכולת הנדרשת מכל אומן.

משמעות נוספת למחלוקת בין בצלאל למשה קשורה אף היא לאומנות. וזו שאלת חופש הביטוי. לכאורה אין מקום ליצירתיות במלאכת המשכן. הכל מוכתב: החומרים, הגדלים, הצורה, המידות. א"כ למה היה צריך חכם לב, רוח אלוקים וכיוצא"ב? היה אפשר לקחת אדם בלי שאר רוח, רק איש טכני. תשובת המדרש היא כי גם בתוך מסגרות כ"כ נוקשות יש מקום ליצירה. טעות היא לחשוב שאפשר לחדש רק עם שבירת מסגרות. המדרש גם עומד על הסכנה גדולה בהעדר מסגרת לאומנות. וזו הסיבה כי איסור מלאכה בשבת הוצמד למלאכת המשכן, כי גם פרץ יצירה צריך שיהיה לו גבול ומסגרת.

רעיונות אלו התבטאו באגרת של הרב קוק לפתיחת בית הספר לאומנות – בצלאל:

אחד מסימני התחיה המובהקים היא הפעולה הנכבדה העומדת לצאת... מלבב המחזה ומרהיב לראות את אחינו רבי הכשרון גאוני היופי והאומנות המוצאים מקום הגון בשדרות הרחבות והגבוהות של החיים הכלליים ורוח מרום נשא אותם להביאם ירושלימה... הוא יפתח את רגש היופי והטוהר שבני ציון היקרים מוכשרים לו עד למאוד ירומם נפשות רבות ומדוכאות לתת להן הסתכלות בהירה ומאירה... נזהרים אנחנו משכרון והפרזה... היופי בעצמו עלול להתהפך בידי ההמון למשקה משכר... כנסת ישראל נטתה ידה... להציל את השושנה הנחמדה, את עדנת היופי לבל תרמס... ראו קרא ה' בשם בצלאל... (אגרת קנח).